

El nostre personatge

La portalada de llevant de l'església de Santa Maria de Palamós

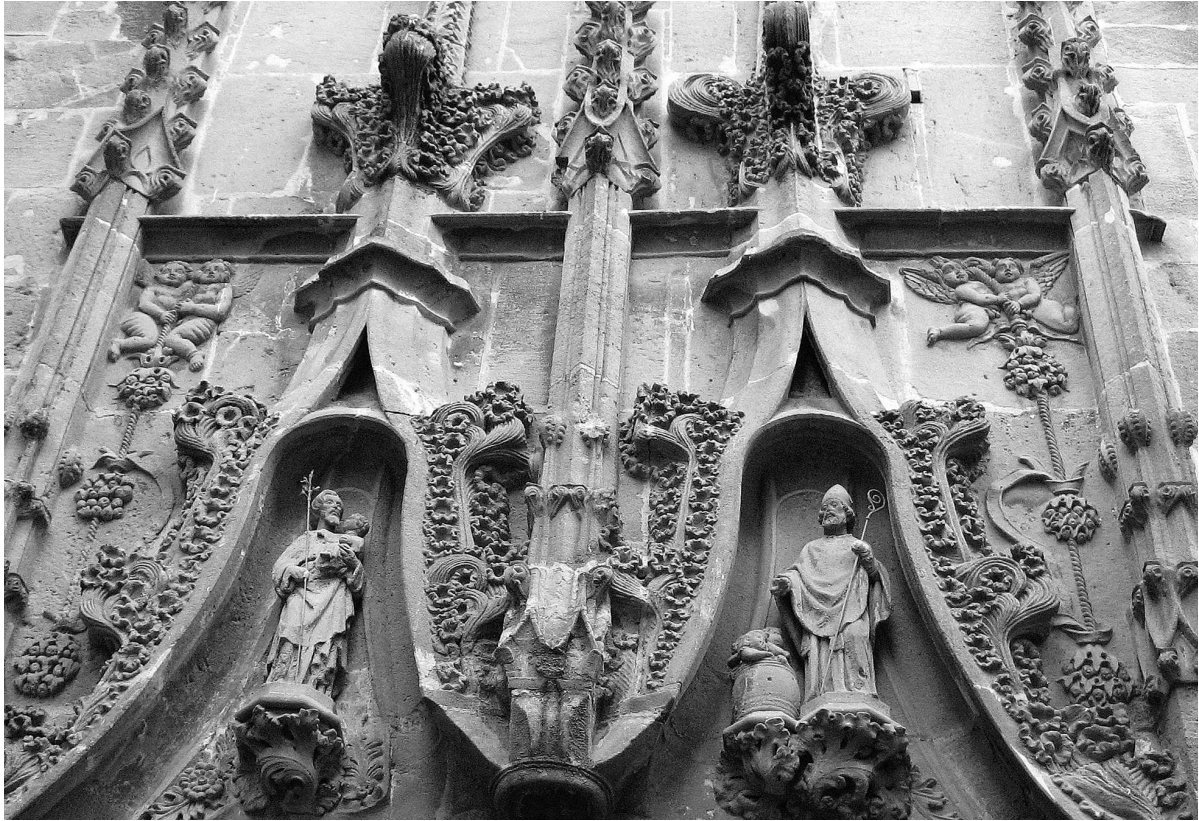
GABRIEL MARTÍN I JOAN YEGUAS

La construcció de l'actual església parroquial de Santa Maria de Palamós s'inicia entre 1439 i 1448, a damunt d'on havia existit una capella, documentada des de 1334. Fins el 1521 no es signen els capítols per a l'acabament dels últims trams del temple palamosí, acordats entre els consellers de la vila, els obrers del temple i un parell de mestres de cases, Tomàs Barça, d'origen occità i resident a Barcelona, i Joan Prats de Palamós, respectivament. (1)

Aquest document no és massa explícit i no ofereix una idea detallada de les obres escultòriques realitzades, les condicions tècniques i la seva precisa autoria. En canvi, estan clarament especificats en el contracte, l'estil i forma com havien de ser acabades les "croeres", les claus de volta i la porta de migdia, doncs, els dits mestres es comprometien en "*fer e acabar la dita obra be e com se pertany e segons la altra part de la sglésia ja feta stà*". No succeeix el mateix amb la portalada que s'obre al lateral de llevant del temple, just als peus, objecte d'aquest estudi, on no hi cap premissa ni condicionant que determini la forma en què havia de ser treballada la pedra picada, ni sabem si l'absència de qualsevol indicació preliminar va donar major llibertat creativa a l'escultor.

1.- Tomàs Barça, portalada de llevant (cap a 1539), de l'església de Santa Maria de Palamós. Foto: 1920-1936: Col·lecció Palet-Leveau, SAMP

2.- Gables i decoració. Detall de la portalada de llevant de l'església de Santa Maria de Palamós. Fotos: Gabriel Martín.

Gràcies a un altre document, també de 1521, es coneixen altres membres de l'equip que treballà per Tomàs Barça en les obres de construcció del temple. (2) Es tracta dels mestres de cases, Antoni i Ramon de Fronyac, procedents de "Eynar de Carsí del Regne de França" que varen treballar desmuntant l'antic campanar que impedia l'avenç de les obres de la nau de l'església, a càrrec de Barça i Prats, els quals "sobligan donar y pagar dits mestres". (3)

Descripció de la portalada

Al lateral de llevant de l'església trobem la portalada (foto 1), una obertura al mur realitzada amb un magnífic treball d'estereotomia. El forat d'entrada es suportat per un arc carpanell, flanquejat per dos pilars adossats que s'aixequen sobre bases prismàtiques múltiples, i que

provoquen un atrompetament dels muntants, en canvi, a la part superior acaben en forma de pinacle. Els pinacles tenen dos pisos d'alçada: el primer arriba fins l'arrencada de l'arc d'obertura, i l'altre arriba fins al cim de l'estructura. Sobre l'arc carpanell, s'alcen dos gables coronats amb un altre pinacle de caire vegetal (foto 2). Entre els dos gables, trobem un tercer pinacle, dins la mateixa tipologia que els dos laterals, que s'aixeca del no res. Els dos gables tenen una funció de fornícula, ja que allotgen dues imatges: Sant Josep i l'Infant (foto 3) a l'esquerra de l'espectador, amb la vara florida; i sant Nicolau de Bari (foto 4) a la dreta, vestit de bisbe (amb mitra i bàcul) i una bota d'un surten dos nens (remetent al miracle que va salvar-los d'un carnisser). Entre els gables i els pinacles laterals apareixen quatre àngels, dos a cada extrem, que subjecten una soga d'on pengen poms de flors amb llaços, seguint la moda renaixentista "a candelieri" (foto 5). Tant als laterals dels

L'obra té una tipologia similar a una tomba d'època gòtica

gables, com als coronaments dels pinacles, o a les bases de les dues escultures, trobem un laboriós treball dels motius vegetals: les fulles (foto 8).

Datació i autoria de la portalada

Es tracta d'una portalada en formes gòtiques, dins les constants dels mestres de cases que treballen a les primers dècades del segle XVI. L'obra té una tipologia similar a una tomba d'època gòtica, un model que hauria pogut prendre de la desapareguda tomba que Galceran de Requesens tenia al mateix temple palamo-

sí, realitzada entre 1508 i 1510 pel picapedrer Jaume Serra, el fuster Pere Robredo i els imaginaires Pere de Saràvia i Juan de Palacios; fixeu-vos en la semblança que hi ha entre la portalada i el sepulcre del seu germà, Lluís de Requesens, conservat fragmentàriament a la Seu Vella de Lleida, i executat el 1510 pels dos imaginaires esmentats. (4) Si bé Madurell apuntava que l'església triada per acollir el sepulcre era la de Sant Joan de Palamós, l'aparició de nous documents, hauria de cloure amb que el temple en qüestió era l'església de Santa Maria de Palamós. (5) El document tracta de la confirmació d'un benefici fundat per Beatriu Enríquez, comtessa vídua de Galceran de Requesens, a l'altar major "*in ecclesia parochialis ville de Palamosio gerundense diocesi in qua suam elegit sepulturam*", el 26 de gener de 1514. (6)

Tot sembla indicar que la portalada fou construïda a l'última fase de l'església, la corresponent al vestíbul i campanar, signada, com ja s'ha dit, el 1521 per Tomàs Barça i Joan Prats. Tot i que desconeixem si aquest també foren els autors dels treballs escultòrics de les mènsules, de les claus de volta i la portalada. La data de

3.- Anònim i Enric Pagès, Sant Josep amb l'Infant, (1900 el cos i 1959 els caps).

4.- Anònim i Enric Pagès, Sant Nicolau de Bari, (1900 el cos i 1959 el cap).

5.- Parella d'àngels subjectant una soga amb poms de flors, detall de la portalada de llevant.

finalització de les dues últimes capelles laterals, la de Sant Jaume i Santa Elisabeth, es situa a l'any 1539. No hi ha cap menció al vestíbul, a la porta de llevant o al campanar. Trijueque apunta que tant el cor com el vestíbul ja estaven acabats cap el 1540. (7) Durant l'atac turc de 1543 es va cremar tota l'església, fet que va endarrerir més l'acabament de les obres, però desconeixem si la portalada ja estava finalitzada.

Les diferències obvies en el color més ocre i la consistència més tova de la pedra utilitzada a la portalada i les tres mènsules del cor (foto 7), si la comparem amb la pedra de Barcelona, més resistent i d'un gris molt accentuat de la resta de l'edifici, i el fet que l'ornamentació sigui més florejada i diversa, ens feu valorar la hipòtesi que la portalada i les mènsules poguessin haver estat fetes per un escultor forani, aliè a l'equip que va contractar les obres de l'edifici. La proximitat estilística de la portalada palamosina amb el rentador de mans del convent de Bellpuig, on trobem recursos ornamentals

6.- Tomàs Barça, mènsula (cap a 1526), detall de l'interior de l'església de Sant Iscle i Santa Victòria, Dosrius.

similars, així com la mateixa tipologia de flors en alguns capitells del claustre, ens podrien fer pensar que el mestre bellpugenc, Joan Llopis, hagués estat l'autor de l'obra palamosina. Cal tenir en compte que el 1539 Llopis està a Girona fent la visura sobre la construcció del campanar de Sant Feliu, a més, qui sufraga la construcció de la parroquial empordanesa era el senyor de Bellpuig i comte de Palamós. (8)

La coincidència temporal en la construcció d'aquest temple amb l'església de Sant Iscle i Santa Victòria de Dosrius, contractada l'any 1526 per Tomàs Barça, ens ha permès descobrir nombroses similituds formals i estilístiques en la factura de nombroses mènsules. (foto 6) (9) L'estudi i la comparació d'aquestes mènsules de Palamós amb les de Dosrius aclareix la identitat de l'artífex de la portalada. L'obra de Dosrius també permet esvair els dubtes a l'hora de diferenciar les personalitats

de Tomàs Barça i Joan Prats. A part de la repetició de formes i motius, a l'església del Maresme Barça recorre a l'ús d'una pedra més tova i de color marró pel treball de la portalada.

La pedra ocre sorrenca,

més fàcil de treballar, li permetia un treball més fi, detallat i amb un efecte de relleu més acusat. Si bé l'elecció d'aquesta pedra fou encertada per l'interior de l'església palamosina, no ho fou tant per la portalada de llevant ja que la seva exposició continuada als elements meteorològics evidencia greus problemes d'erosió i deterior, amb un procés de desgast molt superior a la resta dels elements arquitectònics de l'edifici. (10)

**Durant l'atac turc de 1543
es va cremar tota l'església,
fet que va endarrerir més
l'acabament de les obres**

7.- Tomàs Barça, mènula sota el cor (1529-1540), detall de l'interior de l'església de Santa Maria de Palamós.

Qui fou Tomàs Barça

Tomàs Barça, mestre de cases occità documentat a Catalunya entre 1514 i 1547. El 1514 apareix esmentat en una carta de pagament efectuada per Vicent Orrit, pèrit en lleis i conseller del rei, per l'obra d'una pica de pedra destinada al monestir de Valldonzella, a Barcelona. Entre 1521 i 1525 estaria a Palamós. Entre 1526 i 1533 realitza l'esmentat temple parroquial de Dosrius. A partir de 1536 treballa a l'antic Estudi General de Barcelona, que estava a la part alta de la Rambla, i del qual només romanen sis escultures de gàrgoles, que representen monstres diversos, i que es conserven al Museu Nacional d'Art de Catalunya. A la mort de Pau Mateu, el 1537, Tomàs Barça va esdevenir mestre de les obres del Palau de la Generalitat, a Barcelona. En aquest període, amb la intervenció puntual d'Antoni Carbonell, va realitzar el condicionament del pati dels tarongers amb el pati gòtic: vestíbul d'accés a la Cambra Daurada (1539-1541), llotja de ponent (1540-1544), revestiment amb marbre del paviment (1545),

llotja de llevant (1545-1547), gàrgoles i portes de comunicació (1539-1547). El 1540 féu reformes d'ampliació de l'església de Sant Jeroni de la Murtra, a Badalona, sufragades pel duc de Cardona. (11)

Restauracions i reparacions del segle XX

Les dues imatges que hi ha a la portalada, les de sant Josep amb l'Infant i sant Nicolau de Bari amb els nens, integrades al conjunt de la portades, no semblen obres realitzades a la mateixa època. Revisant la crònica de mossèn Fèlix Paradedà i Robert, sabem que l'any 1900 es

realitzà una completa restauració de l'exterior de l'església, i afirma que "se repicà y restaurà la fetchada colocalant en sos nichos l'estatuas de Sant Nicolàs de Bari y de Sant Joseph". (12)

No és prou clar si després de restaurar la portalada restitueixen al seu lloc unes estàtues que ja existien abans de la restauració, o son esculpides expressament per major lluïment del conjunt.

L'estudi i la comparació de les mènules de Palamós amb les de Dosrius aclareix la identitat de l'artífex de la portalada

Unes noves anotacions inèdites del mateix Fèlix Paradedà en el "Libro de Notas referente a la parròquia" ens permeten sortir de dubtes. (13) La distingida benefactora Nicolasa Larrea, consort de Josep Mauri, es gastà més de 2.100 duros de l'època en la restauració de l'exterior del temple. Les dues figures de la façana costaren uns 500 duros (en l'escrit no es fa esment de la identitat de l'escultor).

Pere Reig fou el mestre i director de les obres. En la portalada encara son molt visibles les traces d'aquesta restauració, maldestre i escadussera, que es duigué a terme a principis del segle XX. L'any 1936 les escultures mencionades quedaren mutilades, les dues perderen el cap davant l'acció devastadora de les forces d'esquerra que assumiren el control total de la vila, i com en molts altres llocs de Catalunya, confiscaren l'església parroquial i cremaren a la platja tot el que pogueren arrebregar del seu interior. Les figures presentaren un aspecte decapitat fins el 1959 en que l'escultor local Enric Pagès López realitza una nova reforma de la portalada restituint uns nous caps al seu lloc. (14) Aquests es varen realitzar a partir de fotografies antigues, el que significa que la seva aparença actual no devia ser gaire diferent de l'original.

8.- Decoració del gablet, detall de la portada de llevant.

NOTES

- 1 AHG (des d'ara Arxiu Històric de Girona), núm. 51, Capítols per la construcció d'una part de l'Església de Palamós, Fons notariais de Palamós. Vegeu: Pere Trijueque i Fonalleras, "L'església parroquial de Santa Maria de Palamós. Notes inèdites". *Estudis del Baix Empordà*, vol 11, 1992, pàgs. 124-126.

- 2 AHG , núm. 51, Capítols per a desmuntar el campanar de l'església de Santa Maria de Palamós. Fons notariais de Palamós. Vegeu: P. Trijueque i Fonalleras. (Op. Cit.), pàgs. 123-124.

- 3 Podria tractar-se de Beynac (dins la comuna Beynac-et-Cazenac) de l'antiga regió del Quercy, una província occitana vigent durant l'antic règim que avui es correspondria, més o menys, amb el departament del Lot.

- 4 Joan Yeguas - Ximo Company, "Fragments del sepulcre de Lluís de Requesens", J. J. Busqueta - M. Macià (comissaris), *Seu Vella. L'esplendor retrobada*, (Catàleg de l'exposició. Lleida 2003), Generalitat de Catalunya - Fundació "La Caixa", Lleida, 2003, pàgs. 428-432.

- 5 José Mª Madurell Marimón "Escultores renacentistas en Cataluña" *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona V*, Barcelona, 1947, pàgs. 223-224.

- 6 SAMP (des d'ara Servei de l'Arxiu Municipal de Palamós) Fons de la comunitat de preveres de Santa Maria de Palamós, caps 20. Reduccions de misses i aniversaris, 1661-1801 M1 04.5.3, "Dotació del benefici sots la invocació de la Verge Maria en lo altar major de la vila de Palamos per los manumissors i executors del ultim testament eo ultima voluntat de Dona Beatris Enriques comtessa y muller dexada del egregi Sr Dn Galceran de Requesens compte de dita vila de Palamos instituït i fundat", 1538. Còpia del document original realitzada l'any 1730.

- 7 Pere Trijueque i Fonalleras, "La parròquia de Santa Maria de Palamós". *Col·lecció Guspines*, vol 12, 2003, pàg. 9.

- 8 Fons notarial de Girona. Notari M. Garbí, notaria 10^a, AHG núm. 195 bis. Veieu també l'article de Josep Clarà, "La construcció del campanar de Sant Feliu durant el segle XVI", *Revista de Girona*, 1983, núm. 104.

- 9 José Mª Madurell Marimón, "Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura", *Estudios y documentos de los Archivos de Protocolos I*, Barcelona, 1948, pàgs. 105-199.

- 10 A l'església de Sant Iscle i Santa Victòria de Dosrius l'ús d'aquest tipus de pedra de color ocre i de consistència més tova es troba únicament a la portalada, mentre que a Palamós la troben en la portalada de llevant i en cinc mènsules de l'interior de l'església: tres en la part inferior del cor i altres dues en la superior.

- 11 José Mª Madurell Marimón, "Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura", *Estudios y documentos de los Archivos de Protocolos I*, Barcelona, 1948, pàgs. 105-199; Joaquim Garriga (amb la col·laboració de Marià Carbonell), *L'art del Renaixement. Segle XVI*, (Història de l'art català, IV), Barcelona, 1986, pàgs. 19, 94-95 i 104; Maria Antònia Perelló Ferrer, *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*, Montserrat, 1996, pàg. 284; Marià Carbonell i Buades, *El Palau de la Generalitat, del gòtic al primer Renaixement*, Barcelona, 2003, pàgs. 71 i 84-85.

- 12 SAMP. Crònica de Mossèn Fèlix Paradedà i Robert, rector de Palamós (1894-1911) Document manuscrit transcrit per Pere Trijueque i Fonalleras el 2001, pàg 13 (SAMP).

- 13 Fèlix Paradedà i Robert. "Libro de notas referentes a la parroquia" 1898-1905 (quadern manuscrit). Arxiu parroquial de Palamós.

- 14 *Reforma de la portalada este de la iglesia parroquial*. Revista Proa, num 48. Novembre, 1959.